

על יוסף חיים ברנר

דברים לזכרו

דב סדן

מאזינו, לראות דרך-דיבורו כשל גולל אבנים; אותה שעה ראיתו כעוקר אבן-כבדה, שמשעקרה הטיל הפסק-מה בדבריו והמשיך. דומה, השומעים כולם חשו, כי דברי-הפתיחה, שביסוסם בא לאח-ריהם, היתה בהם רמיזה גם אל שלפניהם. לא-מור, רמיזה של תוכחה על אָזנו של מי שלא עמד בפני הפיתוי, שחייב היה לעמוד בו, הוא הפיתוי לפסוח על העיקר וליאחז בטפלה לעיקר. פיתוי זה ארב, *mutatis mutandis*, גם לנו, כשבאנו, אם לרגל פתיחת תערוכת-ברנר בבית-הפועלים בירושלים, אם בכינוס לזכר ברנר בגב-עת-ברנר, לדבר בו, ביום האזכרה הארבעים, ומה הפיתוי? שנדבר בו כעל איש תנועת-העבור-דה, סופר-פועלים, אידיאולוג של העליה השניה ולאחריה, וכדומה. אכן, גם זה ניתן לומר בו, ובצמצום תחום-הראייה אפשר שיהא זה מצד-מה עיקר בו, אך עיקר אינו העיקר; והעיקר נרחב יותר, מקיף יותר, אף מעמיק יותר. ודאי, זו רצועה נחשבת במפה שלו, אבל לא כל המפה כולה. לכאורה, אלה דברים מובנים מאליהם, אבל ימי-זכרון דרכם שהסטיראוטיפ משליט עצ-מו עליהם, ומי שדיבר, דרך סניטה ושנינה, על מזכירי מועצות-הפועלים ונוסח הערכתם הנדוש לברנר ופעלו, לא דק פורתא, שכן כתובתם של הנמשכים לפיתוי שהם חייבים לעמוד בו ואינם עומדים בו ונשטפים לשיגרה, היא כתובת ארוכה יותר.

ב

הלכך דין הוא, שנחזור על דברים, שלכאורה הם כמוכנים מאליהם, בחינת הדרן עלך מסכת ברנר לסוגיותיה. מספר היה — ביגיעת-נפש גדולה ובכשרון-מעשה גדול כמותה, עשה בריקאפיטולאציה של דורו ובן-דורו על דרך ריקאפיטולאציה שלו עצמו. היתה בו תודעת ייחוסו שלו עצמו, והוא אף שירטט אותה שרטוט ברור ומדויק, למן פייארברג ואילך, באופן שידע את עצמו בפמלית המספרים, שענין סיפורם הוא ענין הצעיר בן-דורם ולבטיו. מעמדו בפמליה הזאת מעמד מיוחד

רשות שביקשתי מעם שומעי, אבקש עתה גם מעם קוראי, היא הרשות לפתוח בדבר-חידוד מועט ובדבר-וידוי מועט.

חידוד מועט — מעשה שנתגלגל הדיבור על השימוש המחודש בתיבת שדה על דרך מיפק-דת-שדה, בית-דין-שדה וכדומה, ונשמע הער-עור עליו, שהרי צירוף הנוהג בלשונות אחרות, שבהן תיבת *campa* וצאצאיה פירושה גם שדה גם קרב, אינה מחייבת את לשוננו. שמענ. אלתר-מן את השקלא-וטריא, אמר: והטוב שבכל מיני שדה אלה הוא ירחון "השדה". על משקל זה ייא-מר לעניננו עתה: כמה וכמה ציונים הצטברו לו לברנר — היתה קבוצת-ברנר בכרכור והיתה שכונת ברנר ועתה יש רחוב-ברנר ובית-ברנר בו בתל-אביב, ויש רחובות-ברנר בפנינות גדולות בארצנו, ופינת יקרת ירושלים בראשה, ויש פרס-ברנר, ואחרון אחרון קיבוץ גבעת-ברנר, אבל הטוב שבכל ציוני-זכרוננו הם כתבי ברנר. ושעלי-כן ראוי להזכיר ביום זכרוננו את מנחם פוננסקי, שהניח לנו כתבים אלה ברכה, כשהם ערוכים וסדורים ומהדורתם ברורה ונאה, עד שהם נקרא-אים מאליהם.

וידוי מועט — ככל שאני מתבקש לומר דבר-מספד שפירושו דבר-אזכרה קרוב, או דבר-אזכרה שפירושו דבר-מספד רחוק, היני תולה בפתח-דברי כמין התראה לעצמי, התראה שיצאה מלפני מחזה מועט ורב-רישום, שהייתי עד לו: היתה זו לוותו של אַחד-העם, כשכל מלוויו כנוסים בחלקו של רחוב קטן ופני העיר קבוצים על גוזרת-העיריה, שמשמה ספד לו לנפטר פדגוג נודע — כסבור היה, כי מתוך שהוא מדבר משמה של העיריה, הוא חייב לדבר על הנפטר ופעולתו כחבר-מועצתה והוא, אמנם, דיבר בשבחו של המנוח שהשרה, בכוח עצותיו הנבונות, את רוחו הטובה על סיעתו סיעת הציונים הכלליים. אָזני שמעה דבריו ועיני לא נגרעה מפניו של ביאליק, גם משום שראיתו אותה שעה בראשונה, גם משום מראהו מראה גוש של צער וזעף, וכשבא להספיד, פתח לאמור: לפני ארונו של אדם גדול כאחד-העם אסור לשקר. לימים למדתי, כשאר-

שבין שני התחומים האלה ודרך גילויים, חייב, לפחות, שלא לפסוח על הצד השווה שביניהם; שכאן וכאן משמשת את הביטוי אישיות אחת על אפיה ומוגה ומישקע-חוויתיה. תולדתה של הפור-בליציסטיקה המודרנית, שפתחה לפני דורות כפנייה רוהה אל השכל הישר כקנין כלל-האדם, והמשיכה כפנייה עזה למצפון כערך יחיד-האדם, וסיימה בדורנו כפנייה גסה אל חילופם, מקשה עלינו לדבר בה, כדרך שהורגלו קודמינו לדבר בה, כלומר כעל נכדת-כוחה של הנבואה. אבל אם יש צידוק-מה לדבר על ירישה כזאת ואפשרותה, ביחוד בדור שאין בו אפילו דמיום ביטחון מאנדאט-של-מעלה, שבלעדיה הנבואה יוצאת מכלל עצמה, הרי כאותו צידוק מצוי בפובליציסטיקה שלפנינו, ויהא משום נקודת-בוחן מכרעת ואחת, הלא היא התודעה של חובת האמירה, אם כהוכחה ואם כתוכחה, מתוך התראה מפני שלום שלום ואין שלום.

עורך היה — ואם גם רבו בימינו, שענים לא ראתה את צרור מחברות "המעורר", "רביבים" או "אדמה", הרי אָנֹם קלטה את הדין, שמתוכם מהמה ועולה בת-קולו של עובד ספרותנו ועבדה, שמסירותו האחרונה לה, אביה התעודה ואמה החובה, וזו כן זו עידוד-סביביה אינו עשוי להור-סיף עליה וריפוי-סביביה אינו עלול לגרוע ממנה, כי מידתה אחת — עומק אחריותו של נושא-המשא.

מתרגם היה — וכבר ניסה ע. א. סימון, לפני שנים, לקבוע קו מסויים במעשה-תרגומיו, ועיקר הקביעה בבקשת צד-הזיקה או השווי שבין סיפור-שבמקור או מחזה-שבמקור ובין סיפורים או מחזות שבתרגומם. ואם כי התרעתי על חשש-הצמצום שבהצבעה על אלה בלבד, העשויים להוכיח את צידוקו של הקו, ועיקרם כמובן דוס-טויבסקי והאופטמן, והזכרתי את תרגומיו האחרים והשונים ביותר, כשוני שבין ספרו של רופין שתירגמו וספרו של טימריאזוב שעמד לתרגמו, והוספתי עליהם שארי תרגומיו, ובכללם תרגומי החוברות למדע פופולארי "לעם", הרי גם בביקעה המורחבת חובה לזכור, מה הוא עיקר ומה היא טפלה-לעיקר, מה תירגום עשה מחבר-הסיפור האמן ומה תירגום עשה פועל-הספרות הנאמן. אבל הוא שירת במסירות אחת את העיקר ואת הטפל, כדרכו של אותו צדיק, ר' משה מקוברין, שכשנשאל מה הוא בעיניו החשוב שבמעשיו, השיב: מה שאני עושה בו ברגע.

היה — נאמנותו לגילוי-אמיתו דחפתו לדרך הוי-דוי, שפירושו סיפור דברים כהווייתם; אמנותו בעילוי-אמיתו דחפתו לדרך הגילגול, שבו זוכים הדברים כהווייתם למולד-מישנה. אם מותר להט-ריח דוגמה רחוקה, ניתן לומר, כי שני ידידים מלפני כמה דורות נפתלו בו — כוונתנו לשלמה מימון והאבטוביגרפיה שלו, שענינה שילוב זכ-רונותיו על אירועי-חיו כדרך התרחשותם וסדר-רה, ולחברו קארל פיליפ מוריץ והאבטוביגרפיה שלו, שענינה היתוך זכרונותיו על אירועי-חיו על דרך גלגולם בסיפור כחוקתו. דומה, ברנר — שני דחפים אלה פעלו בו, ולפי שלא ידע, על פי אפיו, מתיקות-הפשרה, עמד במרירות-מתי-חותם ופריה — סיפוריו.

מבקר היה — מסירותו ליצירה העברית החיה, מסירות שהיה בה הרבה ממידת-הדבקות בער-כי-אמונה, והיתה לו, כפי שהיתה ליציאי בית-מדרש רבים, כתחליפם של ערכי-אמונה שנת-קפחו, היא שעשאתו בחינת הקורא בה"א הידיעה של הספרות העברית החיה לכל גילוייה, ותגובתו עליהם הפעילה כלים מכלים שונים — מאמר-הערכה ורשימת-פולמוס, ציוני-תוך והערות-אגב, עד שאסופת תגובותיו המגוונת היא כתשקיפה של ספרות-דורו, בעיקר בלשון העברית ובמקצת בלשון אידיש. מקצוע מיוחד קובעת לעצמה בבקרתו המסה המקפת, שייעד אותו לראשי-סופרים, משיפוליה של ההשכלה עד טבורה של המודרנה. וכבר קבע פ. לחובר תכונתה ודרכה של בקרתו והבחין בה בין המעריך העולה דרגה והוא כאמן ובין המבשר הנוחת דרגה והוא כפוב-ליציסט, אפילו כנואם. אבל דין להעיר, כי ההבחנה היא במעלתם של הדברים שהיא שונה, ולא בטיבו של הדובר, שהוא אחד ודרכו חסד של אמת, ובין אמת גוברת על חסדו ובין חסדו גובר על אמתו, הוא חותר תמיד מלוא-נפשו לגס של זימונם, ואין הוא בן יחיד לאימותו של הכלל: לאו בכל יומא מתרחש נסא.

פובליציסט היה — וכבר נדרשו להבדל שבין הפובליציסט שבו ובין הבלטריסט שבו, ואף עבדכם דימה לתרום תרומת-מה לאותו בירור, כשדיבר על טעמה של הנעימה המינורית השורה על סיפוריו וטעמה של הנעימה המאזורית השו-רה על מאמריו, וניסה להסביר את ההבדל כהב-דל שבין תחום שבו מחייבים דברים כממשותם הנפשית, ובין תחום שבו מותרים דברים כמש-אלתם הרעיונית. אבל המפרש את הצד השונה

ובין אלה שאין לפניהם אלא שער־הטירוף, ובין־תר אלה שפסעו על ספו של השער האחד או על ספו של השער האחר וחוט דק של נס־לא־נס הפריד בין מעברם בו בחווייה ובין מעברם בו בחיים. והנה הבדק בעדויותיהם של קוראיו, מהם לא בלבד בני שורש ומזג אחרים אלא גם בני דור וגידול אחרים, שומע לפתיעתו, כי אלה ואלה מצאו זהות בין עצמם ובין ראשי־הנפשות של "מכאן ומכאן" "שכול וכשלוך" וכדומה. כדי לעמוד על גודל הפליאה, ניתן להאירה בדוגמה־לסתור — כשנתפרסם סיפורו של ד. מלץ "מעג־לות", שבו הוא סיפר מה שנראה לו כאמת נפשם ומציאותם שלו ושל בני־סביביו, והיא אמת כול־לת ואבתנטית למדי, כמה סערת־מחאה, שיסוד נהמתה היה סירובם הגמור של הקוראים להודות בזהות או קירובה של זהות בין חייהם ובין חיי ראשי־גפשותיו של הסיפור; ולא עוד ככל שהללו היו קרובים יותר למועמדות־הזהות, כן מחאתם היתה חלוטה יותר. קל לפרש את הדבר בהבדל שבין כשרון העשוי לכפות את ההזדהות גם במקום שאין צידוק לה, ובין כשרון שאינו עשוי לעורר על הזהות גם במקום שיש ויש צידוק לה; כשם שקל לפרש את הדבר בהבדל שבין דור הנוטה לתוכחת־עצמו עד־כדי־כך, שהוא מקבל עליו מומים לא לו; ובין דור הנוטה לחנוך־פת־עצמו עד־כדי־כך, שאינו מקבל עליו מומים, שלא בלבד קצתם אלא כולם בו.

אולם אף אם הדין הוא גם עם הפירוש האחד, הרואה את ההבדל בשוני טיבם של המספרים, וגם עם הפירוש האחר, הרואה את ההבדל בשוני מצע־סיפורם, הרי מיצוי השאלה, על שום־מה מספר זה נתקבלה על קוראיו־זמנו הקטיגוריה שיצאה מלפני סיפורו, ומספר זה לא נתקבלה על קוראיו־זמנו הקטיגוריה שיצאה מלפני סיפורו, אין לה, כמדומה, חשובה אלא במהות הקטיגוריה האחת והאחרת. כי אינה דומה קטיגוריה העשויה גבונית תרעומות, שמתוך שאינה מתגבשת כדי כאב, היא מתנמכת והולכת; כקטיגוריה הבנויה מיקשת־כאב, שמתוך שהיא מבליעה את התרעו־מות בה, היא מתגבהה והולכת; ומידה היא באדם, שאינו מגיח לתלות בו קטיגוריה בדיוטה־של־מטה, אף שאחריותו עליה, ומגיח לתלות בו קטיגוריה בדיוטה־של־מעלה, אף שאין אחריותו עליה. דרך־צחות ניתן לומר: גם זו לו לאדם חנופת־עצמו, כי הוא פתוח בפני קטיגוריה־תר־תי משמע שדרכה בפתוס תרתי משמע.

1909 דרון היה — פטרונה של הספרות, ודרכו שלא כדרך המחזיק טובה לעצמו על שהוא מסייע לזולתו אלא כדרך המחזיק טובה לזולתו על שהוא מניח לסייעו. ושיטת סיועו לא־פניה — חונן ונותן וגושא־סבל כאחת. ודאי, מידת־ישרו הקי־צונה באמירת אמיתו היא שעמדה לו להיות בחזקת סמכות לסייעה חשובה בדורו, אבל מידת־ריעותו הקיצונה גם היא הכריעה על טיבה וכוחה של סמכותו. אבי־יתומים ואץ להושיע ורחמיו על כל סביביו — כך נתגלה בחייו, כדברי עדו־יותיהם של שזכו לחסדו, אך הילת־תכונותיו אלה נאצלה לצומת־יחוסיו עם משפחת הקרובים לו מכל קרוב, עודרי ספרות־דורו.

ג

ואחרון אחרון שנוהגים למנותו ראשון ראשון: איש העליה השנייה היה — הווה אומר: טיפוס מיוחד בה, שפניה של אותה עליה מרובים היו ביותר ומגוונתה משופעת ביותר.

לא הרי הנחות עליתו שלו וישיבתו שלו בה, כהרי הנחותיהם של אחרים, אישי העליה היא — לא של שלמה לביא ושמואל יבנאלי, לא של אליעזר יפה ונתן חפשי, לא של יהודה מהרשק ואליעזר מאיר ליפשיץ, לא של שלמה שילר ור' בנימין וכדומה, אף שמאחורי שוני הנחות המודעות ומתחתיו תסס שווי הנחה האחוזה בע־בי־שרשה של הוויית הדור והדורות. השוני הזה נבלט לפני הקורא בליטות חדה למקרא ספרו של אחד מראשוני מפלסי דרכה של העליה הש־ניה, שלמה צמח "שנה ראשונה" — מתוכו נראה בעליל טיפוס של עולה, השונה במכריע מצמד־הניגודים, שאנו רגילים לראותו כמיצוי קצות הטיפולוגיה הספרותית של העליה היא. הלא הוא צמד־הניגודים, שאם ניתן להעמידו על חודו, הוא מגולם בתכונות־היסוד של שני טיפוס־הקצה: הפעילות ההיסטרית של יחזקאל חפץ מזה והסבילות הפאטאלית של יצחק קומר מזה. והרי בין שני הקטבים האלה מתפשט המישור הגדול, מישורם של גופי־החיים למסלוליהם — "כי מלבד המדבר תחת השמים, עוד לאלוה עולם גדול רחב ידיים". ועולם — גם עולם־גפשות במשמע. אבל נכוב, אם נתעלם מחידה גדולה שחד לנו ברנר — לכאורה סוג מיוחד בלבד של קוראים, שנילושו כשרשו וכמוגו, עשוי היה שזודה עם תמצית־גילומו, אלה ראשי־הנפשות שבסיפוריו, בין אלה שאין לפניהם אלא שער־ההתאבדות

ד

— בשלהם במה שאותו מלך נודע, יאן סוביסקי, נפלא על קסמי-נופו וקרא ברוב התפעלות: ha raj (הו, גן עדן); בשלנו במה שאותו הוגה נודע, ר' נחמן קרוכמל, היה מתייחד בצללי-אילניו ושזור את מחשבת "מורה נבוכי הזמן"; אבל שניים אלה, שתובא בזה עדותם על ברנר, לא היו לא במזל-מלכות ולא במזל-פילוסופיה, כי אם פשוטי-עם היו — האחד גוי שישב בעיבור-רה של העיר והאחר ישראל שישב בטבורה. הראשון לא ידעתי שמו, גרמני שנתפלך, וקצת שרטוטי דמותו ואוירתו נשמרו לנו בנובילה של ג. שופמן "לניה"; ההוא הכיר את ברנר מתוך שקבע מדורו בביקתתו, ועוד שנים הרבה לאחר כך לא פסק פיו משבחו לאמור: Das war ein heiliger Mann (זה היה איש קדוש). אחר-כך, ר' דוד מימון שמו, על פי יחוסו בנו של העילוי-המשכיל ר' יהודה מאיר, ועל פי אומ-נותו מוזג, אך גאותו על שיר "נקמת הדג", שאם לא נדפס ב"המבשר", ראוי היה שיידפס בו, וכשהיה נשאל לדעתו על ביאליק, שלא הכירו אך קראו, היה כמרים כוס של יין שרוף ומכריז על מלוא שיעור הכהול שבו; ניין און ניינציג טראל; וכשהיה נשאל לדעתו על ברנר, שהכירו אך לא קראו, היה אומר: צדיק יסוד עולם. דומה, שניים אלה קלעו למרכזה של ההערכה לאמיתה, כי באמנה ברנר קדוש היה, והמדקדק יאמר: הקדוש של המודרנה שלנו.

ובבוא המקשה להקשות: מה פירוש קדוש בתוך המודרנה, נשיב לו מתוך הקבלה לקדוש שלפני המודרנה; ותשובתנו מעשה-דרוש בקטע מועט מסיפורו של ש"י עגנון "חופת דודים" — הנפש הראשה שבו, יחנן שומר-הקברים, שניים אנשים פוקדים אותו בבדידותו ויסוריו, שכלל המשוער אינם אלא האצלה של ניגודיו שלו עצ-מו, האחד הבא ממחווה של הציניות והאחר הבא ממחווה של הקדושה, ועליו ייאמר: "השלג כיסה ארץ ואיש בא ממרחקים, זקן ונשוא פנים. וינח תרמילו באהל וירד העירה. ויהי שם כל היום וישב אל בית הקברות לילה. יומם יעשה את מלאכתו בעיר, כי סבל הוא, ובלילה יבוא אל הנחל. — ובאשמורת הבוקר יבוא אל האהל, להחם את בשרו מעט, שם ילמד שלושה פרקים משניות. את הפרק האחד ילמד לעשות חסד של אמת עם נשמות בעלי מלחמה אשר נספו בשפכם דם אחיהם מטעם המלך ושריו והנה נטושות על פני השדה. ואת הפרק האחד ילמד לעשות חסד

אולם גם לאחר פירושים אלה ואלה אין החי-דה יוצאת מסתימותה, ואטול רשות לעצמי לדבר בה בחינת מבשרי חזיתי, מתוך ודאות של פרט היוצא ללמד על כלל.

נער הייתי כשגיליתי את ברנר, וסיפוריו יותר משבלעתי נבלעתי בהם, ביתר בירור: חשתי את עצמי בלוע בתוכם, עד שדימיתי, כי הם מצווחים כנגדי: בן הכתוב מדבר. והרי דיה היתה בדיקת-מעט להעמידני על הטעות האופ-טית הגמורה; שהרי כל ההנחות של גידול ומוג ואוירה היו שונות לחלוטין, ולא עוד, קודם שקראתי אות אחת משל ברנר, קראתי את מחב-רתו הגרמנית של הוגו ברגמן "יבנה וירושלים" (ברלין 1919), ובה המאמר Ein Schwarzseher (כלומר: רואה שחורות, נכתב ב-1912), שהיתה בו השגה על עצם-ראייתו של ברנר וצידוקה, השגה שכמותה כהתקוממות משמה של גישת יסוד אחרת. ואמנם, התרסתו, ההירה והאמי-צה, היתה משמה של מנטליות בני-דורנו והלך רוחם. ועם-זאת לא פג מעמנו כוח-רישומו של הסיפור הברנרי ולא נתרופפה בנו חישת-ההוד-הות עם ראשי-נפשותיו.

נאמר: בני דורנו, להבדיל מבני דורו וגידולו, וביחוד מבני-מחיצתו של ברנר, כי הם ידעו גם את ברנר האיש גם את ברנר הסופר והפליאו את אחדותם, כדרך שדורות-ישראל הפליאו, בראו-תם בה את אמת-גילוי וגיילוי-אמיתו של אדם-המעלה, ואילו אנו אין לנו אלא ספריו, והערכ-תנו, ביחוד כשהיא אדוקה בכלל הגדול של הבי-קורת השלטת, אין לה אלא המשענת הקרויה בחינה טכסטואלית. אבל האמת היא, כי גם אם אין בידנו להפעיל אלא אותה משענת בלבד, אנו מגלים בשיטי-דבריו וביניהם את האחדות המופ-לאה הזאת, ולא עוד נמצא שאנו שלא שחנו עמו אפילו שיחה קטנה אחת ואין לנו אלא הסופר בכתביו, רואים אותו ממש כשם שראו אותו מיודעיו, שלא קראו משלו אפילו שורה קטנה אחת ולא ידעו אלא את האיש בחייו.

אלה שלא הכירו אותו ומכירים ספריו רבים ודבריהם כתובים במאמרי-הערכתם; אלה שלא הכירו ספריו והכירו אותו גם הם רבים, אך דבריהם כמעט שלא נכתבו, ועל-כן אביא דברי שניים, שהעליתי בחיפוש-עקבותיו של ברנר בזולקיב, בסביבי ההר האראי, שמן הנודע בקר-רות-הפולגים כשם שהוא נודע בקורות העברים

צידוקה עמה. אך חס לו למעיין לומר, כי הגדרה בדויה היא לו למספר; אדרבה היא מעידה על התאמצות-נפשו להעמיד את ההווה הקרוב ביותר בחינת עבר רחוק במקצת, כדי להפריד ככל האפשר בין המתאר ובין המתואר; הפרדה שככל שהיא חוצצת יותר היא מניחה אפשרות גדולה יותר, שהמתאר את עצמו יראה את עצמו מחוצה לעצמו. עדימה התאמצותו עשויה להיות התאמצות-שוא ניתן ללמוד מדברי-הפתיחה של "מא. עד מ." : שנאמר בה: "הרי אין זה, אחי ורעי, אלא ראשי תיבות: ארנובסק ומיוולנה — בדידי הוה עובדא"; וכפתיחה כן ההמשך — לשון-מד-בר-בעדו. על כרחו של לשון-מדבר-בעדו אנו למדים מפתיחתה של "שנה אחת", הקרויה: דברי הקדמה מאת המחבר, והמכוונת לקבוע פרגוד בין המתאר והמתואר, לאמור: "שם האיש אשר סיפר לי — ובגוף ראשון — את כל הדברים הבאים לקמן בטיילנו בלילות באחד מערי השדה של ה"קונטיננט" מאפס מקום ללין היה חנינא מיניץ". ובכן, אנו מוזמנים להאמין, כי יש משמיע ויש שומע, ואנו שומעים עליו על המשמיע, שכבר טעם טעם מיתה וניצל ממנה בחוט דק של נס-לא-נס, והוא נושא בקרבו זכר התפוררות הווייתו הגופנית ומקיים את חיותו בתוכה ומעבר לה כאחת, ואנו מתבקשים להניח אופי משולש של הדברים — כפי שנחיו, כפי שסופרו, כפי שנכ-תבו. אולם גם המספר עצמו אינו מתפתה לכך, ואף מעמידנו על כך, כשהוא מעיר בפירוש על אפיה של כתיבתו: "ולא עוד אלא שהכל יוצא למרות הפרקים המיוחדים והמסומנים בידי, כאי-לו הכל נאמר 'בנשימה אחת' ובקירוב כך פיתו אמריו". דומה, בשתיים תיבות קטנות אלו, התי-בה האחת: למרות והתיבה האחרת: ובקירוב, חבוי סודו של הכל. לאמור, הנאמנות התובעת מידת-קירבה והנאמנות התובעת מידת-ריחוק מת-נגשות זו בזו, והנאמנות גוברת.

לא יפלא, איפוא, כי ההקדמה המסייגת ב"מכאן ומכאן" קרויה בבירור: התנצלות. והמתנצל קורא עצמו: המביא-לביית-הדפוס. ובכן, לא לשון בדידי-הוה-עובדא ולא לשון מאזין לדברי-חברו ומעלם על הכתב, כשרצונו מושכו לדיבור בגוף שלישי וכרחו מרתקו לדיבור בגוף ראשון, אלא מי שנפתה לשידוליו של הנקרא: מוציא-לאור, להביא לרשות הרבים כתבים, שהוצאו "מתרמי-לו של אחד הנודדים והכואבים בתפוצות-הגולה". לאמור, גם עתה סיוג משולש: הכותב, המו-ל,

של אמת עם המתים אשר נמקו בעוונם בבית-הסוהר ואיש לא עמד עליהם לקרוא את שמע בצאת נפשם העשויה מעמק עכור. ואת הפרק האחד ילמד לזכר הנשמות העזובות אשר עזבו את עולם היגון בבתי-החולים ובנים יודעי ספר אין להם". לאמור, לפנינו שלושה תחומי-פורענו-תו של האדם: שדה-המלחמה, בית-הסוהר, בית-החולים; אלה שלושת התחומים, שהם כשם-דבר ליסורי-האדם, והקדוש שלפני המודרנה עושה עמהם חסד של אמת, ואף הקדוש בתוך המודרנה כך — אלא שהוא עושה חסד של אמת לא עם המתים אלא עם החיים, עם הנפתלים בין החיים והמות, וכל עצמם וקיומם מפרפרים על קוצו של אם לקסרקט — צאו חזו פרשת-חיו של חנינא מיניץ ב"שנה אחת"; אם לבית-הסוהר — חזו תיקו.

פרשת-חיו של האסיר ב"מא. עד מ." ; אם לבית החולים — לכו אצל "מכאן ומכאן" וביחוד אצל "שכול וכשלוף", ותשמעו מכל אלה את הקינה על חילול החיים ושיקוצם, ואת הקריאה לכבודם ולישרם. אולם שלא כקדוש שלפני המודרנה הוא הקדוש בתוכה — הוא עצמו הנירדה, הוא עצמו האסיר, הוא עצמו החולה. ואם לדבר במונחי-ספרות — המספר והמסופר הם אחד, והם נלחמים בתוך האחד ההוא בין גזירת-קירבה ובחירת-ריחוק, והרוצה לעמוד כעל-רגל-אחת על נפתו-ליהם יעשה כבית-אחיזה לו את מנהגו של ברנר בקצת סיפוריו להקדים כמין הקדמה, הצריכה לסייג בין המספר והמסופר.

ה

בהשקפה הראשונה נראה בית-אחיזה זה רפוי; ספק הוא בו בקורא אם ניסויי-סיוג אלה אינם שעשוע ואפילו קוקטריה-בעלמא, אבל בהשקפה שלאחריה, המגלה את ניסויי הסיוג בגופו של הסיפור, הוא מבין כי דבר של כובד-ראש לפניו. בבכור סיפוריו הגדולים "בחורף", ההקדמה אינה עומדת עדיין לגופה והיא מענינו של עצם הסיפור: "עשיתי לי פנקס של גייר חלק ואני אומר לכתוב איזה רשימות ושרטטים מ"חיי". "חיי" במרכאות כפולות: כי עתיד הוהוה הלא אין לי, נשאר רק העבר". אבל המעיין מוצא, כי גם זה ניסוי-סיוג, שכן מרחק-הימים שבין חוויי-תם של הדברים ובין תיאורם הוא מועט כל-כך, כשם שהוא מועט גם בשראי הסיפורים, עד שמת-עורר ספק נכבד ביותר, האמנם הגדרת עבר

הגדולים: "בחורף" "מא. עד מ." "מן המיצר", שהרצאתם בגוף ראשון הכובש גם רוב מצעו של הסיפור, וכן: "מכאן ומכאן", שאם האני המספר אינו כובש בו רוב מצעו, הרי הארתו כובשתו כולו; מה שאין כן "מסביב לנקודה" ו"שכול וכשלוך", שני סיפורי-מיפנה נחשבים, שכל אחד ואחד מהם הוא תחנה המציינת עלייתו בדרך יצירתו.

פסחנו, ולא בכדי, על "שנה אחת", וגם הוא הקדמה מסוייגת לו ומתוכה אנו למדים, כי המחבר מבקש להיראות בעינינו כמי שטרד מתוך כתב-היד שהיה לפניו את לשון המדבר בעדו והחליפו בלשון נסתר, ואמנם ההחלפה הזאת מקוימת יפה-יפה. אך הנה הגענו לפרק י"ג והרינו רואים כי הוא פותח, לאמור: "אמר המחבר: נפלאים דרכי הכתיבה ומפני סיבה אחת כמוסה גם ממני, ניטל עלי למסור פרק זה דוקא באותה הצורה שנתן לו ריעי המספר המנוח בתור מדבר-בעדו". רמיוה היא, עד מה אותו הטעם, הכמוס גם מעמדו, הטרידו וחזר והטרידו, כשם שהיא רמיוה לכוחו להתגבר עליו. והמבקש לעמוד על גודל-תגברתו, ילך אצל ההקדמה ל"שכול וכשלוך" — גם כאן לפנינו עזבוני-כתבים של "אדם עלוב ומכוער אחד, שבשיחותיו אתי, חברו לספינה, קודם לזה, הירבה להטעים את הצורך ביחס טוב לבני אדם"; אלא שכאן שוב אין המחבר נקרא שם צנוע של-מביא-לבית-הדפוס, ואדרבה הוא משמיענו בבירור, כי עשה בקונטרס-ירשימותיו של אותו אדם, שנטרפה עליו דעתו, כמעשה-מחבר, כדי להביאם לפנינו "בצורה המקובלת של סיפור". אם אמנם, עיבודו וחיבורו לא הגיעו כדי טירוד גמור של הילוך-הדברים שבאותם קונטרסים, והראיה: "בהרבה מקומות נשמע עדיין אפילו קול של מדבר-בעדו בגוף שלישי". אבל קורא-הסיפור, אפילו הוא מתעורר על הבצבוצים האלה, חש את הסיפור נצחונו של המחבר ושל כוח-בנינו. אמת, המחבר עצמו פפקוק הוא בו, אם שעת-פירסומו של הסיפור מכוונת יפה, והוא מפיגו מתוך סברה, כי "עינויי האדם המסכן, צריך לשער, לעולם יעמדו, ומאבדים עצמם לדעת או יוצאים מן הדעת, על כי לא יכלו נשוא חרפת חייהם הפרטיים, יקרו גם בזמנים היותר נהדרים". והוא אף מוסיף בסוגריים: "הן ראה ראינו, שהדאגה הקטנה על חיוי הבטלים אצל כל אחד ואחד מאתנו לא פסקה גם בימינו אלה, הימים הגדולים, המהממים".

המביא-לבית-הדפוס; הכותב — אותו נודד וכואב שהלך לעולמו והניח צרור כתבים מעורבבים; המו"ל — הרוצה לפרסם את הכתבים ההם, אך יודע, שפירסום כהווייתם קשה ופירסומם שלא כהווייתם קשה כמותו; המביא-לבית-הדפוס — המתבקש לגשר בין שני הקשיים והוא מתקשה בכך. ולא עוד, הצניעות שבהגדרת עצמו מעידה על אפסי-יכלתו או, לפחות, מיעוטי-יכלתו לפוגג את זוהות המכסימאלית של המתאר והמתואר, כדי לקיים בה כמותה התביעה המינימאלית, שמתכונת-סיפור נתבעת לה מפי הביקורת. אמת, לא מעט אירוניה זורה המביא-לבית-הדפוס על הביקורת השלטת, לטעמה ונימוקיה, אבל כשאנו מסירים את קליפת הטעאה הקוקיטית מעט, המעלימה מאחורי שלילת תביעותיהם של המבקר רים המצויים את חיוב תביעותיו של המבקר שבו עצמו, הרינו רואים כי, ביסודו-של-דבר, הרי הכותב, העסקן והעורך הם שלושה שהם אחד, והם משחקים, באותה התנצלות, לפני הר-ביעי, הקורא, שהוא גם הוא מגופו של האחד ההוא, מישחק של שלישיה נפרדת כביכול.

כי, אמנם, הטעאה היא לפנינו, ניתן ללמוד מתוכו של הסיפור — אנו קוראים את המחברת הראשונה, שרוב מצעה כבוש לאני המספר ולשו-נותיו: אני, מיטתי, יומי, מחלתי, אשאר, אקיים, אקח וכדומה; אנו קוראים את המחברת השניה, שמצעה מחולק רובו לנפשות אחרות ומיעוטו לאני המספר ולשונותיו: ישבתי, סגרת, הרגשתי, קמתי, צחקתי וכדומה; אולם המחברת השלישית, פותחת בשתי פסקאות מעניינות. פיסקה ראשונה כך לשונה: "עלעלתי בדפים אשר כתבתי בחמשת הימים הקודמים. כתיבה בבית חולים מה היא! לא הייתי מאמין מעולם, שאני אוכל להסיח דעתי מעצמי במידה כזאת. הן יש שם חצאי ורבעי עמודים, שאני איני זוכר שם כלל. פליאה! פיסקה שלאחריה כך לשונה: "זו ההערה האחרונה אינה אות לטובה. מנבאה היא, שהטון הסיפורי שלי, הצלול כביכול, יגע אותי, ואני מתאווה שוב לערבוביה ולחיטוט בנפש. להכנע?"

שאלה זו שאלה קטנה היא שהיא גדולה, וודאי הטרידה וחזרה והטרידה את המספר, ותולדות כניעותיו ותגבורותיו היא-היא, בעצם, תולדת דרכו בסיפור; עדי-כדי-כך, שניתן לחלק סיפוריו על פי הגוף, שמחברם נזקק לו, אם גוף ראשון אם גוף שלישי, אם עירובם. הרי לפנינו סיפוריו

אנו מה היה, חס ושלום, נמנע מבית היוצר של-נו; ולענין ברנר היא שאלה שיש בידנו לענות עליה, במאומד, שמשערים אנו מה נמנע מבית היוצר שלנו עם רציחתו, שלא היתה אלא חוליה לרציחות שלפניה ורציחות שלאחריה.

1

הערכת דרכו של ברנר בסיפור מחייבת תשור-מתדעת על גבולי נושאים, הוא שיחדורו בינו לבין עצמו, שעשוי היה להעמיקם בתוכם אך לא מחוצה להם, כי סיפורו לא ידע שיחדורות קרוב, כל שכן שיחדורות רחוק.

סיפורו לא ידע שיחדורות קרוב — ונבדל בזה ממורו ורבו ברדיצ'בסקי, שכלל בסיפוריו את עולמו של העבר הקרוב, ביחוד כדמות הח-סידות. סיפורו לא ידע שיחדורות רחוק — וגם בזה נבדל ממורו ורבו, שכלל את העבר הרחוק בניסויי הריקונסטרוקציה של אגדתו, כשם שכר לל את העבר הקדום במחקרו, וכשם שנבדל ממו-רו, נבדל מחבריו הקרובים ביותר: אל נשכח שלא ידע מה שידעו חבריו במעשה הסיפור, — לא היה בו מה שהיה בגנסין ושופמן, כלומר, מלוא ההרחק הדרוש להשלם עשייה ביסוד-האמנות, שכן המתבונן שבו לא הכחיד את הלוחם שבו, וסימנך שירבובי פובליציסטיקה בתוך הבליטריסטיקה שלו; ואל נשכח שלא ידע מה שידעו חבריו בתחום ההשקפה — הלל צייטלין ור' בנימין שמצאו דרך תשובה לעולם אבותיהם, והוא כשם שלא מצא ואף לא חיפש דרך זו וכוזו בספרות לא מצאה ואף לא חיפשה בחיים. אבל מה היו טמירי-געועיו של המספר שבו, ניתן ללמוד מיחוסו למנדלי, כשם שניתן ללמוד מיחוסו לש"י עגנון — כמה קנאה טהורה מבצבצת מפליאתו על הראשון, שהוא יודע בבת אחת לעמוד גם בתוך תחום תיאורו וגם מחוצה לו; כמה קנאה טהורה מבצבצת מפליאתו על האחרון, היודע בזמננו זה לארוג דבר אגדה. דברים אלה צריכים הטעמה מיוחדת, לאור הביקורת על ברנר ופעלו, כפי שהיא נשמעת עתה בקרית-ספר, ושחידושיה הבולטים הם שני דרכי הערכה, של אברהם קריב וברוך קורצווייל, השונים מן הקצה אל הקצה, לא בלבד בהנחותיהם ומסקנותיהם, אלא גם במפת-טיפולם. ראשון הערכתו היא בתוך קווי-האורך של ספרות העב-רים בזמנינו, ושעל-כן שכני-הערכה של ברנר הם מנדלי ופרישמן; אחרון הערכתו היא בקו-

פקפוק זה, על אף האירוניה שבו, הבולטת בהג-דרה המשולשת של ימי-פירסומו של הסיפור: נהדרים, גדולים, מהממים, בא לגלות את הרג-שת המחיצה שבין המספר ובין קהל-קוראיו, מחיצה שאין יודע מה היה סופה, אילולא נקפדו חייו באמצעם, כשפתחי ההשערה פתוחים לכאן ולכאן — כי הנה ר' בנימין, הסומך על אוטופסיה שלו בסמוך לרציחתו של ברנר, סבר, כי החציצה שבין ברנר וסביביו לא זו בלבד שהיתה מוסיפה והולכת, אלא היראה מפניה, העלתה לו את הס-ברה כי היחס שבין החציצה ובין אחריתו הוא כשל יחס בין סיבה ומסובב באופן שיותר משר המיתה מצאה אותו הוא חיפש אותה; אבל יורשה לנו לחלוק על כך, ולא בלבד משום שהדי כבשי דרחמנא, אלא משום שלא בלבד אגרופיו הקמו-צים של המת אלא גם כתביו האחרונים של החי מלמדים היפוכו של דבר.

כי הבודק בהם, בכתביו האחרונים, רואה אותם כעקומה מתרוממת והולכת בדיאגרמה של חילו-צי חמרי-חוויתו, מסד-יצירתו, ממסגר שקעונו במיצר האני שאינו יודע אלא את עצמו בלבד והוצאתם למרחב האני היודע מתוך עצמו מיני אני רבים, וידיעתו נקנית לו על דרך הפרדת נפשו ויסודיה לנפשות הרבה. "שכול וכשלוך" מגלה את מעלה-העקומה לא בלבד בתחרות של בין שתיים נפשות, העשויות כמתכונת הנפש הראשה בסיפוריו, צעיר-הדור הטיפוסי ללבטיו, על דרך חלוקת היסודות וניגודיהם בין יחזקאל חפץ ובין חנוך חפץ, אלא בתחרות בין שתיים נפשות אחרות, העולות נפשות ראשיות, ואינם מכלל דור הבנים אלא מכלל דור אבותיהם, וגם עתה אנו רואים דרך חלוקת היסודות וניגודיהם בין שני האחים, ר' יוסף ור' חיים, ואלה שדרשו שמותיהם כתלוקת שני שמותיו של ברנר עצמו לשני יסודות-ניגוד שבו, שנעשו נפשות בעלילה, הכונסת נפשות הרבה, לא דרוש-בעלמא הוא להם, והרי בכוחו של ברנר ב"שכול וכשלוך" לר-אות את עצמו בדור שלפניו, כוחו ב"מהתחלה" לראות את עצמו בדור שלאחריו, ונמצאת הרצי-חה מפסיקה בזרוע התפתחות שאין לטעות בסי-מניה, סימני תגבורת עליונה על פירותיה ופי-רי-פירותיה.

והלא הוא ששאל בשיחתו המוקדשת לב, כצ-לטון את השאלה, מה היה עלינו, אילו ביאליק וטשרניחובסקי היו נרצחים בפרעות, והיא שאלה שיש בידנו לענות עליה במבורר, שהרי יודעים

לתלות בו מה שתלו בו, ברנר לא כל שכן, שהרי לא בא בעיקרו אלא להראות פרפורו שלו ושל כמותו בהווייה-לא-הווייה, על דמותה הטיפו-סית-ייחודית, כפי שאמיתה נראתה בעיניו. הש-אלה, אם החיים היו, אמנם, כפי שתיארום לנו בסיפוריהם מנדלי על פי דרכו או ברנר על פי דרכו, אין כל חובה להשיב עליה הן, כל-שכן הן גמור. ראשית, תיאוריהם שוברם בצד-ם — למן שלום עליכם עד ש"י עגנון ולמן י. ל. פרץ עד אופאטושו, וביותר אלה שניתן באמת לומר בהם, שענינם כוליות חיי-עמנו, כגון יצחק באשביס, שסיפוריו אומרים שפעת עלילות וד-מויות המסתכמות כדי כוליות של גולה גדולה אחת, וביחוד חיים הזו המפליא בכוח-כיבושו, למן ישוב של יער באוקראינה עד ישוב אחינו בתים; אחרית, גם אנו לא נולדנו בארקאדיה, אלא באשר נולד וגדל ברנר, וגם אנו התבוננו בחיי בני-עמנו ולא ראינו את שראה הוא, אבל אין הוא מחוייב לראות בעינינו אלא בעיניו והן ראו כדרך שראו והראו מה שראו, ומתעודתה של הביקורת, אפילו מתערבבים לה תפקידו של מבי-קר ותפקידו של מוכיח, לא לגעור בו במספר על שראה כך, אלא להסביר על שום-מה ראה כך, שהמבקר והמוכיח חייבים להעמיד עצמם תחת המבוקר והמוכח, בחינת אל תדון את סופרך עד שלא תגיע למקומו. כי ראשית חכמת-הביקורת היא הבנה, שאינה אמנם הסכמה, כל שכן הסכמה מראש, שאינה גם באפשר — לא מנדלי ולא בר-נר ולא כל אחר אינם טאבו מקודש, ודבריהם אינם דוגמה מקודשת, ומותר לומר עליהם שאמ-רו, כמותם כאחרים, מריבוי לעגם או צערם, דב-רים שנוח להם שלא נאמרו משנאמרו, מהם שחייבים עליהם קריעה, אבל גם זאת המשאלה-לאחור, ואפילו מלוא-צידוקה עמה, אינה מבטלת את חובת ההבנה, על שום מה נאמרו הדברים כדרך שנאמרו, כי הטחה: שנאת-ישראל, לא כל שכן שונאי-ישראל, כשם שפגיעתה ודאית כך אמיתה מסופקת. ואודה, כי יותר משאני חושש מדבריו של קריב בחינת דברי רב, שמעלתו המוסרית נותנת כי כאב-לבו מרתה על שגגת לשונו ואפילו ודונה, אני חושש מדבריהם של תלמידים, שאין בהם מכאב לבו של רבם ויש בהם מכשלון-לשונו בלבד. ועלי-כן לא אוכל שלא לומר: שרי ליה מריה לאברהם, אפילו הוא זוכר על מה הוא מדבר, הוא שוכח על מי הוא מדבר.

צמצום יתיר — ביקרתו של קורצווייל על

הרוחב של ספרות-יהודים בזמנינו, ושעל כן שכ-ני ההערכה של ברנר הם קארל קראוס וקאפקא; ורקע-ההערכה היא ספרותו הכללית של הדור. אם להמשיך קווי-הניגוד ניתן לומר, כי כשם שהראשון מוצא, על פי דרכו, עילה להערכה, הגולשת מגבולי הסוביקטיביות המותרת, ומעמי-דה את גיליו של ברנר כגילוי מיוחד בקווי-האורך ובהם בלבד, כך האחרון מוצא, על פי דרכו, עילה להערכה, הנלפתת בסייגי האוביק-טיביות הנדרשת, ומעמידה את ברנר כגילוי כו-לל יותר בקווי-הרוחב וסביביהם. אין ספק, כי ההדיינות עם שתי הערכות קצויות אלה עשויה להפרות את החשיבה הספרותית ולהרטיטה, וע-דים לכך הוויכוחים המתחדשים והולכים. מיצויה של ההדיינות מצריך יריעה גדולה, ובבואנו לר-שום בה עתה שתיים שלוש דלתות ראשונות, נאמר, כי כשם שצמצומו של קריב גורר הרחבה יתירה, כך הרחבתו של קורצווייל גוררת צמצום יתיר.

הרחבה יתירה — ביקרתו של קריב על ברנר היא המשך ביקרתו על מנדלי והיא ביקורת מש-ברי-הספרות כמשבר אהבת-ישראל ותמוטתה, ובה הוא יוצא להוכיח, כי מי שהיה או נחשב ציירה של כנסת-ישראל לא ציירה כאמיתה; הרבה הדליג והרבה שמש, הרבה קיפל והרבה עיקם, ובלבד שהפאנורמה תיראה לנו באופן שעי-רימת גגותה הנאמרת בפסקנות תאפיל על שיבולת שבחה הנפלט בספק-ספקא. והנה גם בבואו לדבר בברנר אותו קנה-מידה בידו, כאילו גם הוא היה או נחשב ציירה של כנסת ישראל. אבל מה נע-שה, אם עצם ההנחה, שפרישמן או ביאליק תלו בו במנדלי, צריכה בדיקה — ראשית, תיאורו של תחום המושב, בריווח הזמנים משנות הששים עד ראשית שנות השמונים, לא היה בו, אפילו בימים ההם, לא כל-שכן לאחריהם, כדי ציורה של כנסת-ישראל, שהיתה נרחבת יותר, מקפת יותר, מגוונת יותר; אחרית, תפיסת הכוליות היהודית, כעיקר-רקמתו של הסיפור שלנו, היא מאוחרת בהרבה, ובעצם אך ימינו הם ימי-התח-לתה. נמצא, הבא לתלות בו במנדלי אספקלריה מאירה של כל כנסת-ישראל, כמותו הבא לתלות בו אספקלריה עקומה שלה, שזה כן זה תולים בו מה שאין בו. ענין תיאורו הוא תיאור ההווייה של חלק תחום המושב, הווייה על דמותה הטיפו-סית-הקיבוצית, הקופאת בגדרי זמנה ומקומה, כפי שאמיתה נראתה בעיניו, ואם מנדלי אין

של כל מיני הגיטאות, החל בעיירות אוקראינה ובילורוסיה, דרך גיטו לונדון (שעל פיו התקין לעצמו ציור גיטו ניו-יורק, שאם לא נתגלגל אליו בעצמו גלגל לתוכו נפש מנפשות סיפורו) — ומגישו וויצ'פל לגיטו לבוב ואגפיה, וכלה בישוב ארצנו, שגם אליה, כדבריה, לא בא אלא כדי לטעום טעמו של הגיטו שבה, הכוונה בעיקר היא לצד שבעצם העמידה בתוך הקולקטיב, חיי והווייתו ולשונו, ואפילו עמדה של תלוש היא, — הרי מקום העמידה מכריע, וביותר שעצם השימוש הנפרז בתיבות: תלוש ותלישות וכדו"מ, לא זו בלבד שהוא סובל ערעור, אלא מעיקרא דדינא פירכא, שלא אחטא בשפתי, בדייה היא שבדוה הבעלי-דבר, אם לא עלילה שהעלילה על עצמם, כי יהיה נידחך בקצה השמים משם אקחך כתיב — ברסלא ומערב-ברלין לא היו בקצה-השמים, הומל וויצ'פל וגוה-שלום לא כל שכן. אלא מאי, המעורה ועומד דומה עצמו תלוש וגידת, ועד כדי כך, ששאלת ומה לי לגועי ומה לי לשוכי מפורשת בשירת-הדור ומפי גדול-משורריו. אבל אל תשכח כי בלבד היות כל אותו שיר וקבוצת השירים שכמותו עראי דיאלקטי, בחינת כד הווה ניים, הרי עצם השאלה כשם שבחינתה הסובייקטיבית מעמידתה שאלה טראגית, כך בחינתה האוביקטיבית מעמידה שאלה ריטורית.

נמצא, כי כשם שבדולו של הצד-השוה מותר מבחינה מיתודית של בירור הבעיה, כך בילוטו של הצד השונה מחוייב מבחינה מהותית של עצם הבעיה. אודה, כי יותר משאני חושש מד-בריו של קורצווייל, בחינת דברי רב שמעלתו האינטלקטואלית נותנת, שהוא מכיר במאמרם: אם אין דעה הבדלה מנין, ויודע כי השלם-אמתה הוא בשינוי-סדרה: אם אין הבדלה דעה מנין, אני חושש מדבריהם של תלמידים, שלא עמדו בסודה של הבדלה, והריהם מגלגלים במטבעות שסופם אסימונים: ניהיליזם, אכסיסטנציאליזם, ויטאליזם וכדומה.

ז

יפה ההצבעה על האוירה הכוללת של דור וס' בך בעיותיו, שאין רגיש-הדור נמלטים מהם, אבל חלוחה אינה כדבר שאין לו שיעור. כבר הוראינו, כי גם רגיש-הדור, שאינם נמלטים מאוירתו הכוללת, נועד להם אורח-ימים לא במה שבדקו באותה אוירה אלא במה שחרגו

ברנר היא המשך ביקרתו על ביאליק, והיא ביקורת משבר-הספרות כמשבר אמונת-ישראל ותמונתה, והיא מעמידה את בעיית דורו של ברנר בתחזית כוללת יותר, שמשבר הספרות העברית, ביתר דיוק: משבר התרבות העברית, כשם שנר-אה בתחילתו, בראשית-התמוטה, כמשבר לגופו ובייחודו, כייחודה של תרבות-ישראל ההיסטורית, כך הוא נראה בסופו, בהמשך התמוטה ול-אחריה, כמשבר בתוך משבר, כפן במשבר הספרות האירופית, ביתר דיוק: במשבר התרבות האירופית. ההעמדה הזאת, שהשכילה לגלות כמה וכמה חוטי-זיקה סמויים, שהביקורת שלנו לא התעוררה עליהם, מבטלת, ולא שלא כדין היא מבטלת, את הראייה המצויה, כאילו הספרות העברית עתה, על אף פתחוה בפני ספרות העמים, היא גן נעול מעין חתום, כמשפט ספרותנו בימי חטיבותם של חיי-העם לפנים, שגם סיג-רונם לא היה מוחלט כל עיקר, ופעמים אפילו יחסי ביותר, במה דברים אמורים, אם ההקבלה בין הסופרים שהם יהודים היושבים בתוך עמם ובין הסופרים שהם יהודים שאינם יושבים בתוכם, מהם שזיקתם ליהודים זיקת-מוצא בלבד, ובין אלה ואלה לבין סופרי עמים אחרים, נע-שית לשם קביעת הצד השווה, שלא במתעלם מצדדיהם השונים. כי אפילו הצד השווה מפליג ביותר, אינו דומה מי שמשול כאילן שנתערטלו שרשיו ומיעוטו בקרקע ורובו באויר, אך שהוא תלוי ועומד בתוך הקיבוץ של עמו, כמי שמשול כאילן שכמותו, אך הוא תלוי ועומד לכרחו, כל שכן לרצונו, שלא בתוך הקיבוץ של עמו. שכן העמידה או חילופה בתוך הקולקטיב, חיי ולשונו-נו יש בה כדי להכריע. כי אם אין הבדלה זאת באה על הדגשה המחוייבת ונפרשת חופה אחת, או בדומה לחופה אחת, על השרוי ונושם ופועל בתוך הוויית-עמו ועל שאינו שרוי ונושם ופועל בה, הרי הצד השווה, שהוא חשוב כשלעצמו יוצא בעמעומו, אם לא בערעורו, של הצד השונה, שהוא חשוב כקודמו ואף חשוב ממנו.

והכוונה היא לא בלבד לצד השונה של מסגרת החיים, כגון הצד השונה שבין וינה של קראוס, שלא רצה בזיקה לקולקטיביות יהודית לו גם יכול לקיימה, לבין פראג של קאפקה, שרצה בזיקה לקולקטיבית יהודית ושקד לקיימה מלוא-נפשו, עד שהשתעשע בחלום היותו סופר עברים, ובין קוה-נודים המפותל של ברנר, שהיה כביכול עשוי באופן, שיגיד לו לטעום את טעמם

ואפשרותם, כשמאמציהם לא נפטרו מעירוב מור-זר של ביטחה ויאוש, עירוב שהוא מוכרח לו למי שבא לקיים את הפרדוקס של ירושת ערכים על-יונים, שלידתם היתה בעולם של אמונה ומתוכו, ושמירתם נדרשת בעולם של כפירה ומתוכו. מה שניתן בידינו לעשות בגידור גירסתו המיוחדת של ברנר, הוא ניסוי תשובה לשאלה, כיצד נתקיים לו לברנר אותו פרדוקס, ואולי לא נטעה אם נדמה להניח, כי משנחסמה לפניו האמת: הלא אב אחד לכולנו למה נבגד איש באחיו, נפתחה לפניו אמת, שאם אינה כתובה בספר, היא כתובה בשיטי כל ספריו וביניהם: הלא אין אב אחד לא לכולנו ולא לקצנתו ולא לכל אחד בינינו, למה נבגוד איש באחיו. לאמור, האחוה הגדולה הבאה מתוך האבהות הגדולה נחלפה לו באחוה גדולה הבאה מתוך יתמות גדולה. והמקשה לשכינה מה אומרת, יזכור כי דברי הנביא ירמיהו: ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו, נדרשו לו לרבי ירמיהו: הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו. ודומה, כי חשו בכך ביחוד אלה ממעריכיו, שלא ניתקו את שבילם מעולם-האמונה או מצאו שביל תשובה אליה — צאו וראו מה מדברים ובעיקר איך מדברים עליו, החל באלכסנדר זיס-קינד רבינוביץ, הלל צייטלין, אברהם חן, ר' בני-מין, ר' אליעזר מאיר ליפשיץ ושי' עגנון וכלה ביעקב מלכוב ואשר כורך, כולם בני אורחא-דמהימנותא. שלא יכלו שלא להכוות מגחלת כפירתו, שהתזוה צרבת דברים שהכאיבתם, ולא אחת עד היסוד בהם. והם אינם נוהגים בו בחיי-נת לכבשון-הלב הבט ואל תפן למוצא-השפתיים, אף אינם נוהגים בו בחינת תוכו אכלו וקליפתו זרקו, שידעו לבו ודיבורו שוים ותוכו וקליפתו שוים, ואדרבה, אם תבדוק בהערכתם ותמצא אותה כהערכת כל שכתבו בו בברנר מתוך ראיית אחדותו עין בעין, למן רשימותיו החושפניות של ביילין מלפני שנים עד שרטוטיו העדינים של מרדכי קושניר מתמול-שלשום, ואם תוסיף עליהם דברי עדות רבים, שנעימתם נעימה האגיו-גראפית ממש, ותבין כי הכלל העולה מהם עולה מתוך הכרה, כי האמת היא בהטחת איוב ולא בתנחומי-ריעיו.

ממנה, וברנר עצמו הפליג יותר, כשדיבר בענין יל"ג דברים, שניתן לעשותם ענין לו לעצמו — הוא הבחין בין המכוון שביצירה שענינו לשעתו ובין שאיגור-מכוון בה שענינו מעבר לשעתו; והרי למותר להשחית רוב דברים כדי להסביר, כי המכוון הוא בעיקרו הזמן ורוח-הזמן, בין לבושו אידיאולוגיה ותכניתה, בין לבושו הלך-רוח ואפ-נתו. ודאי שאנו, הקרובים מדי לזמן ולרוחו, נבצר מעמנו לדעת, מה יתקלף מהם בעבור עליהם גלגל-ימים רחוק הקובע, מה בר קיים ומה תבן חולף, אבל במידה שמתר להשען אל נסיוניה של תולדת הספרות, שמא לא נגזם בהשערה, כי תהא זו מלאכת-קילוף הגונה, ומה שישתייר אחריה יהא בחינת ערך קיים ועומד. ודומה, כי לענין ברנר מותר לא בלבד להפליג לצד אזורה של השערה אלא להסתכן בפסיעה לצד אזורה של התנבאות ולומר, כי מה שישתייר היא בת-זיוה של האישיות, שהיתה גדולה מפעלה, ומשום גדולתה הבקיעה את עצמה לתוך פעלה, עד שהיא נוהרת מתוכה. ומשפטענו פסיעה אחת לצד נבוא-אהלפנים נפסע פסיעה נוספת לצד נבואה-לא-חור ונאמר בה באישיותו, שאפילו פניה היו שונים, אילו נשארה, יכלה להשאר, בעולם שלפני משבר-דורו ולא נגרפה לסערותו, הרי תוכה היה אחד; ללמדך, כי ברנר שהיה נמשך להרב קוק וברנר שנמשך לברדצ'בסקי, היו, בעצימות גיו-ליום ויקודו, אחד.

אכן, כמונו, כרוב מעריכיו, אנו מגלגלים בתי-בה משבר, הנדרשת לבאר כלל גילוי ופרטי-גילוי, כאילו הוא או דורו בני יחידים למשבר, וכאילו מצינו דור שאין בו משבר משלו. ואם כוונתנו למשבר מסוים, הוא משברם של דורות האחרונים בישראל, הרי סעיפיו, אמנם, מתפתלים כפיתולו של דור ודור, אבל שרשיהם משותפים לשלשלת-הדורות כולה, מדמדומי ההשכלה עד בוחק המודרנה ומעבר לה, ואפילו נצליח מתוך מסכת גדולה זו לבדל גירסה מיוחדת, שמשמעה משברו של ברנר, נתקשה שלא לכלול בה כמותו שלפניו ושלאחריו, שבת אבותיהם, השלם בילדותם, נתמוטט בנעוריהם ונחרב בשחרותם והתאמצו להציל מחורבותיו אבני בנין לחידוש חיים